

דבר העורך

מילים אלה נכתבו בשעה שברחבי הארץ עדיין נשמעו אזעקות, טילים נופלים, ומבצע "שומר החומות" עדיין היה בעיצומו. לצד המערכה הצבאית אל מול התקפות החמאס מעזה, התנהלה במדינה מערכה חברתית נוספת: התפרצות גל אלים של גזענות, שנאה ומתח בין יהודים וערבים, לא רק בערים מעורבות (כגון לוד או עכו), אלא כמעט בכל המרחב הציבורי הישראלי.

בזמן הקצר שעבר מאז פרוץ המאורעות האחרונים כבר נכתבו לא מעט דברים המנסים להסביר ולתאר את הסיבות שהביאו להתרחשותם. ברור שבשנים הקרובות יערכו מחקרים רבים שינסו אף הם להבין טוב יותר, ובפרספקטיבה רחבה יותר, את אשר התרחש. אולם, בהקשר זה, נדמה שאין חולק כי למדיניות החברתית בישראל היה, יש, ויהיה תפקיד חשוב בנושא.

האמרה הידועה "אין עשן ללא אש" נכונה להבנת הדברים. אלימות ושנאה אינן מתפרצות בפתאומיות, בבחינת יש מאין. הן תוצר של תהליכים ממושכים שיוצרים משקעים ותשתית שעליה הדברים נבנים – ובסוף גם מתפרצים. היכולת להבין תהליכים חברתיים ממושכים שכאלה, להמשיג אותם, לנבא אותם, ובסופו של יום גם להתמודד איתם ולמנוע אותם – מצויה בליבה של תחום המדיניות החברתית.

אולם, כפי שאפשר לראות גם במאמרים ובמחקרים המוצגים בגיליון זה, תהליכים חברתיים הם עניין מורכב. לא תמיד יש נתונים מלאים על אודותיהם; לא תמיד יש מודלים המסבירים אותם; ולא תמיד דפוסי ההתערבות הולמים או יעילים. עם זאת, בנייה של תשתית ידע מדעית, והעמקת יכולת ההבנה של התהליכים החברתיים הללו, הן תנאי הכרחי ליצירת המדיניות החברתית האמורה להתמודד עימם, ולשיפורה. ולכן, לצד פעילויות חברתיות רבות, גם למחקר ולידע יש תפקיד חשוב ומשמעותי לא רק בחשיפת הנסיבות שהביאו למציאות של היום, אלא גם בעיצוב המדיניות החברתית העתידית שתמנע ככל האפשר את הישנותה של ההתפרצות האלימה והקשה של הימים האחרונים.

על רקע מציאות מורכבת זו, הגיליון הנוכחי ממשיך במסורת השילוב של מגוון מאמרים. הוא כולל מאמר מתורגם, המבוסס על מאמר שכבר התפרסם בזירה אקדמית בחו"ל; מאמר דעה, המציג זווית מבט אישית בסוגיה חברתית חשובה; וארבעה מאמרים מחקריים מקוריים. כל

אחד ממאמרים אלה, הגם שאינו עוסק במישרין במשבר הנוכחי, תורם בעקיפין להבנת חשיבותה של המדיניות החברתית בכל הנוגע ליכולת להתמודד ולמנוע משברים עתידיים שכאלה. נציג אם כך להלן את מכלול המאמרים של גיליון זה:

מאמר הדעה בגיליון זה, מאת **יעקב טייכמאן**, דן בתפקידה של התקשורת בתפיסת המסוכנות של המאובחנים כחולי נפש. במאמר מוצגת זווית מבט חשובה אשר מבקשת להאיר את הכישלון של התקשורת בהצגת המורכבות של תחום מחלות הנפש. בהקשר זה, לא זו בלבד שהתקשורת חוטאת בהצגה סטראוטיפית וסטיגמטית של חולי נפש, היא אף תורמת להפצת מסר שגוי ופוגעני באשר למסוכנות החברתית של המאובחנים כחולי נפש. מסר שגוי זה מגביר את ההפליה והקיפוח של אוכלוסייה זו, ומונע ממנה את היכולת להשתתף השתתפות מלאה בכל תחומי החיים.

במובנים רבים, הטענה הממוקדת של מאמר דעה זה משתלבת באופן עצוב באירועים שמדינת ישראל מתמודדת עימם בחזית הפנים במועד כתיבת דברים אלה. האלימות, השנאה, הגזענות וחוסר האמון שהתפרצו בין יהודים לערבים במהלך מבצע "שומר החומות" היו תוצר של דעות קדומות וסטראוטיפים, בין השאר. גם במקרה זה לתקשורת תפקיד חשוב: מחד גיסא העצמה של אותן סטיגמות חברתיות המערערות את המרקם של החברה הישראלית, ומאידך גיסא – שבירתן. ולכן, מאמר דעה זה חשוב לא רק בהקשרו הצר, המתמקד באנשים המאובחנים כחולי נפש, אלא בהקשרים חברתיים רחבים הרבה יותר.

המאמר המחקרי הפותח גיליון זה הוא מאמרם של **נסר אבו סריחאן ויונתן אנסון**, הדין בירידת הפרייון בחברה הבדואית בנגב במאה ה-21. המאמר נכתב על רקע העובדה שבסוף המאה ה-20 הפרייון בחברה הבדואית, יותר מ-10 ילדים לאישה, היה מהגבוהים בתולדות האנושות, ואילו בעשור הראשון למאה זו ירד הפרייון בכמעט 50%, ומאז התייצב. מטרת המאמר הייתה לבחון את מה שהמחברים מכנים "מהפכת הרבייה", וכיצד היא קשורה לתמורות חברתיות רחבות יותר בחברה הבדואית: העלייה ברמת החיים, בהשכלה וביציאה לעבודה, בייחוד בקרב נשים; המעבר להתיישבות עירונית לצד המשך החיים בכפרים הבלתי-מוכרים, והחדירה של שאיפות ואורחות חיים חדשים, אך גם המציאות בשולי החברה הישראלית והעימותים המתמשכים עם מוסדות המדינה היהודית.

מאמר זה, הכולל לא רק פירוט נתונים דמוגרפיים שונים, אלא גם סקירה של ההתפתחויות ההיסטוריות של החברה הבדואית בישראל, נעשה רלבנטי מאוד על רקע הימים הנוכחיים. במקרים לא מעטים צעירים מכפרים בדואיים בדרום הארץ חסמו צמתים, שברו רמזורים, יידו אבנים וניסו לפגוע בכלי רכב של יהודים. דווקא על רקע זה, ניכר היה כי ההתייחסות התקשורתית והפוליטית אל האוכלוסייה הערבית בכלל, והבדואית בפרט, וציורה כמעין קבוצה אחידה וחד-ממדית, חוטאים למציאות. החברה הבדואית בישראל – כפי שהיא משתקפת גם ממחקרם של **נסר אבו סריחאן ויונתן אנסון** – לא זו בלבד שהיא הטרוגנית, אלא שהיא גם דינמית: הוא חווה תהליכים חברתיים מורכבים ומגוונים שהופכים אותה

לחברה שיש בה תתי-קבוצות מגוונות. יתרה מכך, ובלי לחטוא באופטימיות יתר, אפשר לזהות בחברה הבדואית תהליכים חיוביים של עלייה ברמת חיים, עלייה ברמת התעסוקה וההשכלה, ורצון – לפחות של קבוצה גדלה והולכת – לאמץ את דפוסי התרבות והמחיה של החברה הישראלית, המערבית באופייה. יש לקוות אפוא כי בעתיד המציאות תשקף דווקא את השונות בקרב אוכלוסייה ייחודית זו, ולא את תפיסתה כהומוגנית.

המאמר הבא, שכתבו **אלה ברנד לוי, מיכל קרומר נבו ומיקי מלול**, מתמקד אף הוא בתת-אוכלוסייה ייחודית בהקשר של עוני ותעסוקה, ודן בדפוסי התעסוקה בקרב מקבלי שירותים החיים בעוני במחלקות לשירותים חברתיים. המאמר ביקש לספק נתונים ראשוניים על מצבם התעסוקתי של אנשים בעוני המשתמשים בשירות המחלקות לשירותים חברתיים, לעמוד על המשתנים המשפיעים על דפוסי התעסוקה שלהם, ולהציג את ההסברים שהם נותנים למצבם התעסוקתי. זהו מחקר משולב, כמותני ואיכותני, שכלל 166 מקבלי שירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני, בשתי נקודות זמן שונות. הממצאים הכמותניים הראו כי יותר מ-40% מקרב המשתתפים עבדו בשתי נקודות הזמן, כשליש לא עבדו כלל, וכרבע נעו בין עבודה לאי עבודה. הממצאים האיכותניים הראו כי השיקולים הממלאים תפקיד בהחלטה על תעסוקה אינם כלכליים בלבד, וכי ההעדפה התעסוקתית של המשתתפים היא תוצר של מערכת שיקולים הוליסטית. כן הם מלמדים כי משתתפים רבים חשו לכודים בעבודות במשרה חלקית, באין להם אלטרנטיבה טובה יותר. הממצאים המעניינים של מחקר זה מדגישים את העובדה כי ככל שהדבר נוגע לאנשים החיים בעוני ופונים למחלקות לשירותים חברתיים, הרי אין מדובר בקבוצה אחת, אלא למעשה בשלוש תת-קבוצות בעלות מאפיינים שונים: אנשים העובדים מרבית הזמן או כל הזמן, אנשים הנעים בין עבודה לאבטלה, ואנשים שאינם עובדים מרבית הזמן. לפיכך, כדי לשפר את המצב התעסוקתי של אנשים החיים בעוני הפונים למחלקות לשירותים חברתיים, אי אפשר לנקוט מדיניות של "one size fits all", ויש לדייק את המענים הניתנים לכל אחת מתת-הקבוצות.

גם כאן, לטעמי, יש הקשר חברתי רלבנטי מאוד למציאות הפנים-ישראלית המורכבת של ימי מבצע "שומר החומות". ההתייחסות להתפרצות האלימות במקומות שונים בארץ הייתה לא פעם אחידה, כאילו בכל המקומות הבסיס להתפרצות השנאה היה זהה, וכאילו הפתרון לה אמור להיות זהה. ממצאי מחקרם של **אלה ברנד לוי, מיכל קרומר נבו, ומיקי מלול** מזהירים אותנו מפני האשליה של פתרון יחיד ואחיד לבעיה חברתית שהיא ככל הנראה מורכבת, ומחייבת דווקא הבנה של ההבדלים, הדקויות והשונות שבין אנשים ומקומות, כדי להיות מסוגלים לתפור פתרונות מדויקים ונכונים יותר.

במעבר חד לאוכלוסיית מחקר שונה לחלוטין, מאמרה של **מרוה איש-עם** דן בקצבת ילד נכה: מעמדם המשפטי של הורים לילדות ולילדים עם מוגבלות, וקריאה ביקורתית בתקנות הביטוח הלאומי. המאמר מציע נקודת מבט משפטית-סוציאלית חדשה על מעמדם של הורים לילדות ולילדים עם מוגבלות, באמצעות קריאה ביקורתית בכמה הוראות מרכזיות בתקנות הביטוח הלאומי (ילד נכה), תש"ע-2010, שהן אחד מהמקורות הסטטוטוריים העיקריים

להכרה בזכות לתמיכה כלכלית במשפחות שלהן ילדים עם מוגבלות, ובאמצעות בחינת פסקי דין הנוגעים למועד ההגשה של התביעה לגמלה. המאמר מתמקד בבחינת החסר המשפטי בנוגע להורים לילדות ולילדים עם מוגבלות, ובדרישה למלאו.

המאמר טוען כי תפיסות מסורתיות של המוגבלות כנעוצה באדם השונה, והגישה הפתולוגית למוגבלות, יצרו עמדה חברתית ומשפטית המכונה "תפיסה אינסטרומנטלית" של ההורים. תפיסה זאת רואה בהורים מתווכים של זכויות הילדים, ולא בעלי זכויות כשלעצמם, והיא עדיין משתקפת ומתקבעת באמצעות תקנות הביטוח הלאומי. המאמר מנכיח את מיקומם האינסטרומנטלי של ההורים כאמצעי בידי המדינה למימוש זכויות ילדיהם וכמי שאינם בעלי זכויות כשלעצמם, ומעמיד בפני המשפט דרישה להתאמות ולשינויים בהיבטים רגולטוריים, פסיקטיים ופרשניים, ולניסוח מערך חדש של קריטריונים והגדרות שיאפשרו להכיר בהורות לילדות ולילדים עם מוגבלות כמשמעות משפטית-סוציאלית ואזרחית, על היבטיה השונים.

לא בנקל אפשר לחבר את האמור במאמר זה לנסיבות הימים האחרונים. דווקא כמשפטן, בעקבות המאמר מתעוררות בי שאלות באשר למקום ולמשמעות של החוקים, התקנות ונקודת המוצא המשפטית-סוציאלית בכל הנוגע לעיצוב יחסי הערבים והיהודים בחברה הישראלית. ייתכן שגם בהקשר זה, ראייה ביקורתית עשויה להצביע על האופן שבו החוק והמשפט תרמו להבניה חברתית שהעצימה את המתחים שבין יהודים לערבים, במקום לשמש כלי ממתן ומחבר בין הקבוצות בחברה הישראלית.

המאמר של **ליאת קוליק, רונית בר וליאורה ארנון**, "התנדבות פנים רבות לה: חוויית ההתנדבות בגל הראשון של מגפת הקורונה בראי דפוסי ההתנדבות", מעביר אותנו לזירה מדיניות שונה, ולמשבר עכשווי. מדהים למדי לראות באיזו מהירות ירד משבר הקורונה מהכתרות של הציבוריות הישראלית, על רקע מבצע "מגן החומות" ועל רקע המשבר והאלימות שבין יהודים וערבים. אך דווקא כדי שלא נשכח, וכדי שנדע להיות מוכנים טוב יותר לקראת המשברים העתידיים, מחקר זה הוא חשוב ורלבנטי. מטרת המחקר הייתה לבחון הבדלים בחוויית ההתנדבות במגפת הקורונה על פי שלושה דפוסי התנדבות: התנדבות מסורתית, המתקיימת בעיקר פנים אל פנים; התנדבות וירטואלית, המתקיימת באמצעים דיגיטליים; והתנדבות היברידית, המשלבת התנדבות וירטואלית והתנדבות מסורתית. המחקר, שאימץ שיטת מחקר משולבת, כלל 657 מתנדבים שנדגמו מכלל אוכלוסיית המתנדבים בגל הראשון של מגפת הקורונה, וחוויית ההתנדבות נבחנה בארבעה היבטים: המוטיבציוני, האפקטיבי, הקוגניטיבי וההתנהגותי. ממצאי המחקר העלו כי בהיבטים מסוימים חוויית ההתנדבות ההיברידית הייתה חיובית יותר מחווייתם של המתנדבים האחרים. הם היו מונעים מתוך סולידריות חברתית יותר מאחרים, תחושת התרומה שלהם לקהילה הייתה חזקה יותר, והם גילו מחויבות רבה יותר להתנדבות. עם זאת, שביעות הרצון שלהם מהליווי המקצועי שקיבלו בהתנדבות הייתה נמוכה מזו של האחרים, והאפקט השלילי שהם חוו בהתנדבות היה גבוה יחסית.

ממצאים חשובים אלה, שעלו אומנם על רקע משבר הקורונה, רלבנטיים מאוד גם למשבר הנוכחי. כך לדוגמה, אחת ההמלצות החשובות של החוקרות נוגעת לאנשי מקצוע המגייסים ומפעילים מתנדבים, ומפנה את תשומת הלב לצורך להעצים את המתנדבים. הללו מהווים משאב יקר ערך בעת שגרה, לא כל שכן בעת משבר. המלצה זו זכתה לחיזוק – ראשוני ועדיין לא אמפירי – גם במשבר הנוכחי: בלא מעט קהילות מקומיות קטנות היו אלה מתנדבים אשר נמצאו בחזית הניסיון להתמודד עם המציאות הקשה, בין שברמה של החזרת תחושת הביטחון האישי, ובין שברמה של חידוש וחיזוק הקשרים בין יהודים לערבים על רקע משבר האמון הקשה שנוצר. אם וככל שרוצים להבטיח כי מתנדבים אלה אכן יצליחו במשימתם הקשה, אכן יש צורך להבין את חשיבותם ולדאוג להקנות להם את הכלים והיכולות למלא היטב את תפקידם.

יש הטוענים כי ההתבססות על שירותי מתנדבים יש בה למעשה סוג מסוים של הפרטה, וזאת בשל העברת האחריות מהמגזר הציבורי לידיים פרטיות – ידיהם של המתנדבים. ברוח דברים זו, מאמרם של **ברוך לוי ועמוס זהבי** דן בעמדת הציבור בישראל כלפי הפרטת שירותים חברתיים ותשתיות ממשלתיות. הפרטה היא תופעה מורכבת המלווה את השיח הכלכלי-חברתי בישראל ובעולם זה שנים. על אף חשיבותו של הדיון הציבורי והמקצועי בדבר הפרטת נכסים ושירותים על ידי המדינה, המחקר בישראל עוסק מעט יחסית בתחושותיהם ובעמדותיהם של האזרחים כלפי הסוגיה. על רקע מצב דברים זה, מטרת המחקר, שהתבסס על סקר בקרב מדגם מייצג של אוכלוסיית ישראל, הייתה לבחון את עמדות הציבור בישראל כלפי הפרטת תשתיות ממשלתיות ושירותים חברתיים, ולזהות קשרים אפשריים בין משתנים מסבירים שונים לבין עמדות הציבור כלפי הפרטה – הן כמושג כללי הן בתחומי מדיניות ספציפיים.

לפי ממצאי המחקר, עמדות הציבור כלפי הפרטה משתנות בצורה ניכרת בהתאם לתחום המדיניות. עוד עולה כי הציבור מגלה עמדה מרוככת יותר כלפי מה שהוגדר כ"הפרטה חלקית". ממצאים אלה מצביעים על כך כי למושג "הפרטה" עשויות להיות משמעויות שונות. העממות האופפת את המושג עשויה להקשות על הערכת מדויקת של עמדות הציבור בנוגע אליו, ומבליטה את הצורך בהגדרה מדויקת של מושאי הפרטה, כוונתיה והיקפה. עוד עולה מהמחקר כי רמות ההכנסה וההשכלה משפיעות על עמדת הפרט כלפי הפרטה פחות מהשתייכות אתנית ומרמת דתיות. כמו כן, העמדה כלפי הפרטה תואמת במידה רבה את מערכת האמונות של הפרט כלפי המערכת הכלכלית, כגון מיקומו על הרצף האידיאולוגי שבין סוציאליזם לקפיטליזם.

ממצאי המחקר מעוררים שאלות מעניינות בדבר המצב המורכב בימים שמילים אלה נכתבות בהם. לדוגמה, האם יש קשר בין הליכי הפרטה שעוברים על החברה הישראלית לבין העלייה במתחים בין יהודים לערבים? האם לנסיגתה של המדינה ולכניסתם של ארגונים פרטיים, הפועלים לא פעם למטרות רווח, יש משמעות בכל הנוגע ליכולת לגשר על פערים סוציו-כלכליים? ואולי הפתרון למצוקות העבר וההווה שהולידו את אירועי הימים האחרונים מצוי

דווקא בחיזוקם של גופים פרטיים, המעוגנים בקהילתם או מבוססים על תפיסות כלכליות ורציונליות? יהיו התשובות אשר יהיו, ברור שממצאי המחקר שבנדון, בשילוב עם המשבר הנוכחי, מחייבים את המשך המחקר וההבנה של הליכי ההפרטה בישראל.

חותם את הגיליון מאמרן של **מילנה יערי**, **עידית בליט-כהן וריקי סויה** בנושא "תרבות ארגונית היברידית: המקרה של עסקים חברתיים". מאמר זה פורסם במקור באנגלית, וכעת מובא בגרסה עברית. המאמר דן באחד התחומים החדשים יחסית בעולם הרווחה: עסקים חברתיים. מדובר במגזר הכולל עסקים המתאפיינים בפעילות שאפשר לכוונה כ"היברידית": פעילות חברתית המעוגנת במסגרת עסקית ולמטרות רווח. במטרה להעמיק את ההבנה באשר לאופן שבו עסקים חברתיים מקיימים את המשימה ההיברידית שלהם ומנהלים את המתח בין שיקולי רווח לרווחה, המאמר הנוכחי בוחן את הארגונים על בסיס תיאוריות ומודלים מתחום התרבות הארגונית. המאמר סוקר ממצאי מחקר המצביעים על מאפיינים ייחודיים של תרבות ארגונית בארגוני WISE (Work Integration Social Enterprises), ועל שני מודלים ארגוניים של ממשק בין אוריינטציה עסקית לאוריינטציה חברתית. נוסף על כך, במאמר פותח מודל המציג פרמטרים אשר תומכים ביצירת תרבות ארגונית היברידית: חזון היזם, צוות מקצועי היברידי, פרקטיקות משלימות, יחסים בין-ארגוניים ומאפיינים של "ארגון לומד".

כאמור, מדובר בתחום חדשני ומקורי יחסית בתחום הארגונים החברתיים, אשר באופן מסורתי התבססו על מודלים מלב"ריים (דהיינו, של מוסדות שלא לכוונת רווח), בתוך מסגרת מימון הנתמכת בעיקרה בפילנתרופיה. הניסיון לבנות, להפעיל, ולתחזק לאורך זמן ארגונים חברתיים מתוך תפיסת עבודה עסקית ולמטרות רווח, לא זו בלבד שמהווה שבירת חומות בנוגע לדפוסים המסורתיים בתחום, אלא שבאופן טבעי הוא מעורר שאלות תיאורטיות ואתגרים פרקטיים. בהקשר זה, ולא בהכרח בקשר ישיר, במהלך הימים האחרונים דווח רבות על עסקים משותפים של יהודים וערבים שנפגעו בפרץ האלימות האחרון. הגם שאין מדובר בהכרח בפעילות עסקית חברתית, עצם שיתוף הפעולה המוצהר והייחודי של יזמים יהודים וערבים ליצירת פעילות עסקית משותפת הוא מהלך מבורך שיש בו כדי לקדם את השוויון, את שיתוף הפעולה ואת שבירת החסמים הסטיגמטיים שבין יהודים לערבים במדינה. יהיה חשוב ואף מעניין לראות כיצד עסקים יהודים-ערבים אלה יחלימו ויתאוששו מהמשבר הנוכחי, ואילו משתנים ישפיעו על מידת הצלחתם להתאושש ולחזור לפעילות.

לסיכום: נכון להיום מבצע "שומר החומות" כבר הסתיים, והפרעות והעימותים בתוך הערים והיישובים בישראל חלפו. יש לקוות גם כי הפצעים שנגרמו עקב האלימות וההתפרעויות יחלו להגליד ולהחלים. אולם ברור כי הנזק ארוך הטווח – הפגיעה במרקם החברתי בישראל – הוא עצום. תהליכי האיחוי והריפוי יימשכו שנים ארוכות. ובכל המהלך הזה, ברור לכול כי תחום המדיניות החברתית ימלא תפקיד מרכזי בסיכויי ההצלחה שלו. הבנת הסיבות והמניעים, הכרת המשתנים המשפיעים והמודלים התיאורטיים המסבירים, והיכולת לעצב מדיניות חברתית יעילה ובעלת כושר שינוי הם הכרחיים כדי למנוע את ההישנות של המשבר

דבר העורך | 11

הנוכחי. יש לקוות אם כך כי "ביטחון סוציאלי" ימשיך לתרום את תרומתו הצנועה בהקשר זה, לפרסם מחקרים איכותיים בתחום המדיניות החברתית והביטחון הסוציאלי.

לבסוף, וכמו תמיד, ברצוני להודות לכלל המחברות והמחברים שתרמו לגיליון זה, לכל השופטות והשופטים שהקדישו מזמנם וקראו בעיון את המאמרים, לכל חברות וחברי מערכת כתב העת, לרכזת המערכת מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון חוה רימון, לעורכת הלשון נירית איטינגון ולעורך הגראפי מרדכי פרנקל, על עבודתם המסורה והנאמנה, גם במהלך ימי מבצע "שומר החומות" והאירועים שנלוו לו.

פרופ' ישראל (איסי) דורון
עורך ראשי

